

ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО. МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 821.131.1.09(092) «04/14»:75.056

Аліна Сорока

МИТРИДАТ VI ЕВПАТОР І ЧЛЕНИ ЙОГО РОДИНИ У «DE CASIBUS VIRORUM ILLUSTRIMUM», «DE MULIERIBUS CLARIS» ДЖ. БОККАЧЧО ТА АНТИЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Стаття присвячена аналізу першоджерел про понтійського царя Митридата VI та членів його родини. У статті подаються відомості про наративні античні та середньовічні праці, візуальні джерела, які висвітлюють достовірні факти про життя царя і його родину. Порівнюються роботи Дж. Боккаччо («De casibus virorum illustrium» та «De mulieribus claris») з працями античних і ранньосередньовічних істориків. Зіставляються відомості з наративних джерел із мініатюрами до перекладів робіт Дж. Боккаччо. Методологічну основу складають методи порівняння, аналізу, синтезу та принципи історизму, послідовності, комплексності, які базуються на пріоритеті роботи з первинними джерелами. Зроблено висновки про обов'язкове зіставлення інформації, отриманої від інтерпретації джерел.

Ключові слова: Митридат VI Евпатор, Гіпсікратія, Дріпетіна, Джованні Боккаччо, Понтійське царство.

Митридат VI Евпатор (120–63 рр. до Р.Х.) увійшов в історію як запеклий ворог Риму, який прагнув створити потужну імперію на теренах Понту. Історія його життя була цікавою та одіозною водночас, привертала увагу не лише античних авторів, а й письменників, художників, драматургів та композиторів наступних поколінь і до сьогодення. Одним із перших, відомих на сьогодні, переосмислень діяльності понтійського царя стала біографія Митридата VI (*De casibus VI. V*) [1, р. 154–159], написана Джованні Боккаччо (1313–1375 рр.) у шостій книзі збірки «*De casibus virorum illustrium*» («Про падіння знатних чоловіків») (1355–1360 рр., доповнена у 1373–1374 рр.) [2, р. 255]. До вказаної збірки також увійшла біографія Гнея Помпея (*De casibus VI. IX*) [1, р. 162–166], який, як відомо, завдав остаточної поразки цареві у Третій Митридатовій війні. Життєписи дружини царя Гіпсікратії [3, р. 322–328] і дочки Дріпетіни [3, р. 314–316] входять до іншої збірки Дж. Боккаччо «*De mulieribus claris*» («Про відомих жінок») (1361–1362 рр.) [2, р. 246]. У 1400–1410 рр. Лораном де Прем'єрфе було видано перший французький переклад указаних збірок під назвою «*Des cas des nobles hommes et femmes*» [4] («Справи шляхетних чоловіків та жінок») [5, р. 20]. Цей та інші рукописи, створені наступними поколіннями переписувачів текстів Дж. Боккаччо, були ілюміновані мініатюрами до кожної з біографій. Деякі мініатюри зображують постать Митридата VI з дружиною Гіпсікратією [6, f. 119; 7, f. 91 v], з дочкою Дріпетіною [6, f. 116v; 7, f. 89 v]; отруєння родини царя перед остаточною поразкою від Риму [8, f. 306].

Перші гуманісти не оминули увагою царя Понту та його оточення – найближчих осіб і ворогів. Проте така важлива сторінка у вивченні історії життя і діяльності Митридата VI, не лише як відомого діяча II–I ст. до Р.Х., а й важливої фігури у сприйнятті гуманістами доби Відродження, не знайшла належного відображення в роботах дослідників. Це можна пояснити такими факторами. По-перше, науковців цікавила (і цікавить) найвідоміша сторінка Митридатового життя, що була пов'язана з війнами з Римом (цей аспект найширше представлений джерельними даними і до того ж окреслює великий проміжок життя царя і чи не найголовніші цілі його правління). По-друге, непопулярність дослідження і використання наративних і візуальних творів доби Відродження як джерел для вивчення епохи античності (у даному випадку життя Митридата та його родини), їх малодоступність і фрагментарність. Пізні інтерпретації, зокрема епохи Відродження, не можуть дати максимально наближену до об'єктивності інформацію про античну дійсність, але наштотвують істориків на загальне розуміння, усвідомлення та переосмислення наступними поколіннями античної спадщини.

Лише на початку XXI ст. науковці почали звертати увагу на конкретні окремі аспекти царювання Митридата. Дослідження почали набувати вузькоспеціалізованого характеру. Найґрунтовніше підійшла до вивчення постаті царя в літературі та мистецтві історик й археолог Латіфе Зуммерер [9]. Проте у своїй роботі дослідниця виокремила лише збірку «*De casibus virorum illustrium*», не приділивши уваги «*De mulieribus claris*». Адрієн Мейор у монографії про Митридата [10] також задається питанням сприйняття і рецепції царя Понту та його оточення: членів родини,

прибічників і ворогів [10, р. 356–357]. Андреа Сімонато [11] в історико-філологічній площині порівняв текст «De casibus virorum illustrium» з працями античних та середньовічних авторів, до яких звертався Дж. Боккаччо. А. Сімонато подав лише фрагментарний текстуальний аналіз античних джерел і роботи Дж. Боккаччо, де життєпису Митридата приділено незначну увагу. На вказаних роботах закінчується історіографічний внесок науковців з даної теми. Переважна більшість досліджень присвячені саме аналізу робіт Дж. Боккаччо [12, 13], їх перекладам і пізнішим виданням [5; 14; 15], а не біографіям осіб, яких він описав, що і робить цю проблему цікавою для подальшого дослідження та важливою для розкриття всебічної історії правління царя Понту.

Відображення Митридата VI Евпатора та його оточення у вище зазначених збірках біографій Дж. Боккаччо як у наративних джерелах, так і мініатюрах до них – візуальних джерелах – не знайшли належного висвітлення в науковій літературі. Дослідження постаті царя та членів його родини в історико-культурному вимірі крізь призму наративних та візуальних джерел, а також порівняння праць античних авторів з роботами, написаними на світанку епохи Відродження, дозволить сформулювати розуміння сприйняття і переосмислення царя та його оточення від античності до Відродження; встановити зв'язки між текстами від III ст. до Р.Х. до початку XV ст. та їх візуальними репрезентаціями. Дане питання є важливим для всебічного дослідження постаті царя та його ролі в історії не лише з точки зору античних авторів, а й митців Відродження.

Відповідно до цього, мета даної статті полягає в аналізі життєпису царя Митридата VI та членів його родини через порівняння текстуального викладу Дж. Боккаччо у «De casibus» та «De mulieribus» з працями античних та ранньосередньовічних істориків, а також у паралельному зіставленні текстів вищезазначених істориків про царя з мініатюрами до перекладів робіт Дж. Боккаччо.

При написанні «De casibus» Дж. Боккаччо ставив перед собою завдання зобразити нещастя, складні та фатальні долі впливових політичних осіб і показати, що доля (Фортуна) може бути непередбачуваною. «De casibus» мала слугувати застереженням для майбутніх можновладців, на чому наголошував автор (De casibus Argum.) [1, р. 1–2] та акцентують увагу дослідники [5, р. 17; 12, р. 32–35]. За даними античних авторів, Митридат довго протистояв Римові, але зрештою втратив прихильність Фортуни та покінчив життя самогубством (App. Mithr. 111; Dion. Cass. XXXVII. 13). Отже, Дж. Боккаччо і обрав біографію Митридата VI для своєї збірки, адже така життєва історія відомої особистості чудово корелювалась із загальним задумом і сюжетом «De casibus».

У біографії царя Дж. Боккаччо найбільшу увагу зосередив на легендарній традиції навколо містичного народження, дитинства (De casibus VI. V. a) та відсутності у царстві (De casibus VI. V. b) майбутнього нащадка Понту, його стосунках з матір'ю Лаодікою (De casibus VI. V. b), дружиною Гіпсікратією (De casibus VI. V. f-g) та відчаю від віроломного сина і смерті через поразку від Риму (De casibus VI. V. g-h). Примітно, що описові війн Понтійського царства з Римом, натхненником та очільником яких був Митридат, гуманіст не відвів значної уваги, як це робили античні автори. Можна припустити, що гуманіст не вдавався до описів батальних сцен, а лише побіжно описав знакові події (De casibus VI. V. d-f), щоб не переобтяжувати читачів військовими деталями, а

наголосити лише на наслідках цих довготривалих війн – зраді війська та сина, вимушеній смерті членів родини та самого царя. Дж. Боккаччо також наголосив на тому, що свідчень про ранні роки царя лишилось небагато («admodum parvulum liquit») (De casibus VI. V. a). Цю тезу можна підтвердити й античними джерельними даними: лише Юстин повідомляє про відсутність Митридата в царстві впродовж семи рр. (Just. XXXVII. 2. 7–9), тому очевидно, що Дж. Боккаччо використав ці дані у своїй роботі, що також підтверджується історико-філологічним дослідженням А. Сімонато [11, р. 229].

У пізніших перекладах збірки, здійснених Лораном де Прем'єрфе, рукописи були ілюміновані мініатюрами. Одна з них, що передувала біографії Митридата VI, зображувала смерть царя та членів його родини (Рис. 1).

Рис. 1. Смерть царя Митридата VI Евпатора та членів його родини (BL Royal 14 E V, f. 306)

На зазначеній мініатюрі [8, f. 306] показано, як дочки царя були змушені випити отруту, коли стало відомо, що їх можуть захопити римляни, як «трофей» у переможній довготривалій війні. На першому плані мініатюри зображено Митридата разом з однією з дружин чи наложниць, а на другому – можна побачити три постаті. Імовірно, що це дочки та одна з дружин Митридата, але дані Аппіана, Діона Кассія та Павла Орозія стосовно смерті останніх кардинально різняться між собою. Аппіан оповідає, як дві дочки царя – Митридатіс і Ніса – самі попросили отруту в батька, який

завжди носив її у руків'ї меча (App. Mithr. 111). Більше жодних осіб, які були поруч у день смерті царя, історик не називає. Діон Кассій не подає ні кількість людей, які були поруч з царем, ні жодних імен, а лише вказує, що Митридат спробував накласти на себе руки, спочатку отруївши дружин та дітей, а потім безрезультатно (упродовж життя вживав отруту в малій кількості) випив усю отруту, що лишилась (Dion. Cass. XXXVII. 13. 1). Орозій також не вказує імен, але у множині перераховує постраждалих, додавши ще й наложниць (співмешканок): «statimque descendens ad uxores, pelices ac filias suas uenenum omnibus dedit» (непохитно спустившись до дружин, наложниць і дочок власних, всю отруту віддав [їм]) (Oros. VI. V. 5).

У Дж. Боккаччо такий виклад цього сюжету: «conversus ad uxores et pelices ac filias moriturus, illas primo veneno sustulit omnes, novissimus ipse sumpsit» (повернувшись до вмираючих дружин і наложниць, і дочок, котрих спершу отруїв, сам прийняв [отруту]) (De casibus VI. V. b). Відповідно можна стверджувати, що для написання цього фрагменту він користувався «Історією проти язичників» Павла Орозія. При порівнянні вказаних текстів А. Сімонато не виокремив фрагмент про отруєння Митридата і його родини, хоча і визначив, що робота Орозія була однією з джерел «De casibus» [11, p. 238–239].

Отже, стає зрозумілим, що кількість фігур на мініатюрі відповідає невизначеному Орозієм числу (автор використовував форму множини) жертв, які випили отруту того дня 63 р. до Р.Х. разом з царем, оскільки Дж. Боккаччо майже незмінно передав ці свідчення Орозія. Також суперечливі відомості античних авторів про дану подію породжують різноманітні версії у її тлумаченні. Наприклад, відкритим лишається питання, чи цар змусив своїх дружин, наложниць і дочок випити отруту (Dion. Cass. XXXVII. 13. 1; Oros. VI. V. 5), чи вони самостійно прийняли таке рішення (App. Mithr. 111). Зважаючи на чисельні свідчення античних авторів, варто погодитись з першим твердженням, адже ще молодим Митридат міг бути причетним до отруєння батька (Strab. X. 4. 10), дружини Лаодіки (Just. XXXVII. 3. 6–8), а за підрахунками Аппіана вбив матір, брата, трьох синів і трьох дочок (App. Mithr. 112).

Наступними варто проаналізувати біографії дружини Гіпсікратії (De mulieribus LXXVIII) [3, p. 322–328] і дочки Дріпетіни (De mulieribus LXXV) [3, p. 314–316]. Античні автори лишили про них небагато згадок. Зокрема, лише Валерій Максим у «Factorum et Dictorum Memorabilium» («Достопам'ятні діяння і вислови») згадав про Дріпетіну (Val. Max. I, 1.8.ext.13), а про Гіпсікратію – Плутарх (Plut. Rom. 32. 8) і також Валерій Максим (Val. Max. IV, 4.6.ext.2). Проте Дж. Боккаччо зобразив Гіпсікратію і в життєписі царя (De casibus VI. V. f-g) [1, p. 157–158], і написав окрему біографію у «De mulieribus» (De mulieribus LXXVIII).

При аналізові життєпису дружини Митридата варто звернути увагу на те, що Дж. Боккаччо відзначив: «quamvis eius originem ignovemus» (нічого [з] її [його] походження не відомо) (De mulieribus LXXVIII. 1) [3, p. 322]. Дійсно, античні автори не наводять жодної подібної інформації, адже основний опис Гіпсікратії полягав у тому, що її характеризували як войовничу супутницю всі з зазначених авторів. Дж. Боккаччо також не відійшов від античної традиції й охарактеризував її як «bellicosissimi regis ... feminam» (найвойовничіша царська жінка) (De mulieribus LXXVIII. 3) [3, p. 322].

А. Мейор визнає, що неможливо встановити точні характеристики, ким була Гіпсікратія – дружиною чи воїном [10, p. 307]. Розглянуті джерела дають підстави стверджувати, що Гіпсікратія була і дружиною (Валерій Максим називав її «regina» (цариця) (Val. Max. IV, 4.6.ext.2), отже, дружина), і вірною військовою супутницею царя під час воєн з Римом. Це висвітлено і в античних джерелах: «tonsis enim capillis equo se et armis adsuefecit» (обрізала до того ж волосся і всіма силами сама зброю використовувала) (Val. Max. IV, 4.6.ext.2), і зображено на мініатюрах [6, f. 119; 7, f. 91v] (озброєна Гіпсікратія обрізає собі волосся верхи на коні поруч із Митридатом) (Рис. 2; рис. 3).

Рис. 2. Митридат VI Евпатор і Гіпсікратія Рис. 3. Митридат VI Евпатор і Гіпсікратія (BL Royal 20 C V, f. 119; 1400–1424 pp.) (BL Royal 16 G V, f. 91v; 1440 p.)

Стосовно однієї з дочок Митридата – Дріпетіни – збереглося чи не найменше свідчень (Val. Max. I, 1.8.ext.13). Валерій Максим відзначає, що Дріпетіна була народжена Лаодікою («Mitridatis uero regis filia Drypetine, Laodice regina nata»), а значить могла бути першою дочкою царя, оскільки Лаодіка була першою дружиною. До того ж дочка народилась із «duplici ordine dentium» (подвійним рядом зубів) (Val. Max. I, 1.8.ext.13). Можна припустити, що у неї була поліодонтія (хвороба, що

характеризується наявністю аномально великої кількості зубів). Свідчення Валерія Максима

повністю передав Дж. Боккаччо (*De mulieribus* LXXV. 1), але доповнив біографію описом відваги і відданості дочки до Митридата, адже вона залишалась з батьком до останніх днів його життя (*De mulieribus* LXXV. 4–8). На мініатюрах [6, f. 116v; 7, f. 89v] зображено саме відданість дочки, адже можна побачити, як вона передає Митридатові їжу (Рис. 4; рис. 5).

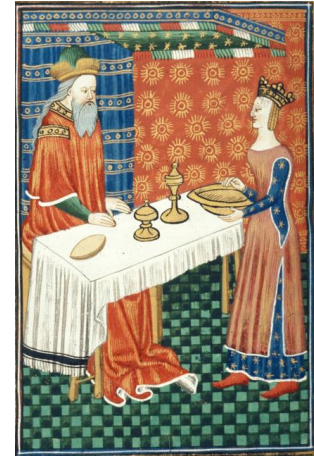

Рис. 4. Митридат VI Евпатор і Дріпетіна
Рис. 5. Митридат VI Евпатор і Дріпетіна
(BL Royal 20 C V, f. 116v; 1400–1424 pp.) (BL Royal 16 G V, f. 89v; 1440 p.)

Отже, на матеріалах біографій, написаних Дж. Боккаччо, та мініатюрах до них, роботах античних авторів (Аппіана, Юстина, Діона Кассія, Валерія Максима й Орозія) проаналізовано життєписи царя Митридата VI та членів його родини. Визначено, що Дж. Боккаччо обрав біографію Митридата VI для своєї збірки, адже його життєва історія відповідала ідейному змісту і сюжету «*De casibus*». Встановлено, що на мініатюрах до «*De casibus*» та «*De mulieribus*» зображені сцени зі вказаних збірок біографій, які зображують отруєння Митридата Евпатора та членів його родини, царя разом із дружиною і військовою супутницею Гіпсікратією та дочкою Дріпетіною. Доведено, що гуманіст користувався роботами Марка Юніана Юстина, Валерія Максима та Павла Орозія. Тож біографії, створені Дж. Боккаччо, слугують певним видом реконструкції минулого, до яких джерелами верифікації виступають праці вищезгаданих авторів. Важливим для подальших досліджень з даної теми є аналіз особистості Митридата VI та його оточення у викладі митців та письменників наступних поколінь.

Список використаних джерел

1. Bocattij Ioannis de Certaldo. *De casibus virorum illustrium* / G. Boccaccio [ed. H. de Ziegler, J. Trithemius]. – Augustae Vindelicorum: Philippus Vlhardus excudebat, 1544. – 273 p.
2. *Encyclopedia of Italian Literary Studies: A – J*, Vol. 1 / [ed. Gaetana Marrone]. – New York: Taylor & Francis, 2006. – 1169 p.
3. Brown V. *Giovanni Boccaccio Famous Women* / V. Brown. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001. – 530 p. – (I Tatti Renaissance Library 1).
4. Boccace J. *Des Cas des nobles hommes et femmes* [Електронний ресурс] / J. Boccace; [trad. Laurent de Premierfait]. – BnF Ms. fr. 226. – Режим доступу: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9009520k/f1.image>.
5. Hedeman A. D. *Translating the Past: Laurent de Premierfait and Boccaccio's De Casibus* / A. D. Hedeman. – Los Angeles: Getty Publications, 2008. – 280 p.
6. The British Library. – Royal Collection. – BL Royal 20 C V. – f. 119, f. 116v.
7. The British Library. – Royal Collection. – BL Royal 16 G V. – f. 91v, f. 89v.
8. The British Library. – Royal Collection. – BL Royal 14 E V. – F. 306.
9. Sumner L. *The Search for Mithridates. Reception of Mithridates VI between the 15th and the 20th Centuries* / Lâtife Sumner // *Mithridates VI and the Pontic Kingdom: Black sea studies 9* / [The Danish National Research Foundation's Centre for Black Sea Studies; ed. by J. H. Munk]. – Gylling: Narayana Press, 2009. – P. 15–34.
10. Mayor A. *The Poison King: The Life and Legend of Mithradates, Rome's Deadliest Enemy* / A. Mayor. – Princeton: Princeton University Press, 2009. – 472 p.
11. Simionato A. *Tra fonti e testo del De casibus virorum illustrium di Giovanni Boccaccio* / A. Simionato. – Venezia: Università Ca' Foscari, 2013. – 412 p.
12. Armstrong G. *The English Boccaccio: A History in Books* / G. Armstrong. – Toronto Italian Studies. – Toronto: University of Toronto Press, 2013. – 464 p.
13. Olson K. M. *Courtesy Lost: Dante, Boccaccio, and the Literature of History* / K. M. Olson. – Toronto: University of Toronto Press, 2014. – 240 p. – (Toronto Italian Studies).
14. Gathercole P. M. *Illuminations on the French Manuscripts of Boccaccio's De Claris Mulieribus* / P. M. Gathercole // *Italica*. – 1965. – Vol. 42. – № 3. – P. 213–217.
15. Gathercole P. M. *The French Translators of Boccaccio* / P. M. Gathercole // *Italica*. – 1969. – Vol. 46. – № 3. – P. 300–309.

Алина Сорока

МИТРИДАТ VI ЭВПАТОР И ЧЛЕНЫ ЕГО СЕМЬИ В «DE CASIBUS VIRORUM ILLUSTRIMUM», «DE MULIERIBUS CLARIS» ДЖ. БОККАЧЧО И АНТИЧНЫХ ИСТОЧНИКАХ

Статья посвящена анализу первоисточников о понтийском царе Митридате VI и членах его семьи. В статье представлены сведения о нарративных античных и средневековых работах, визуальных источниках, которые освещают достоверные факты о жизни царя и его семьи. Сравняются произведения Дж. Боккаччо («De casibus virorum illustrium» и «De mulieribus claris») с работами античных и ранних средневековых историков. Сопоставляются сведения из

нарративных источников с миниатюрами к переводам работ Дж. Боккаччо. Методологическую основу составляют методы сравнения, анализа, синтеза и принципы историзма, последовательности, комплексности, основанные на приоритете работы с первоисточниками. Сделаны выводы об обязательном сопоставлении информации, полученной от интерпретации источников.

Ключевые слова: Митридат VI Эвпатор, Гипсикратия, Дрипетина, Джованни Боккаччо, Понтийское царство.

Alina Soroka

MITHRIDATES VI EUPATOR AND THE MEMBERS OF HIS FAMILY IN THE «DE CASIBUS VIRORUM ILLUSTRIMUM», «DE MULIERIBUS CLARIS» GIOVANNI BOCCACCIO AND IN THE ANCIENT SOURCES

This article is devoted to the analysis primary sources about the Pontic king Mithridates VI and the members of his family. The article gives information upon narrative ancient and medieval works, and visual sources which highlight the obvious facts about king's life and his family. The article compares J. Boccaccio works («De casibus virorum illustrium» and «De mulieribus claris») with the ancient and early medieval historians works. The evidences from the narrative sources are compared with miniatures of the J. Boccaccio's translation works. The methodological base includes approaches of comparison, analysis, synthesis and principles of historicism, sequence, complexity, based upon primary sources priority. There are conclusions about obligatory comparison of information obtained from sources interpretation.

Key words: Mithridates VI Eupator, Hypsicratea, Drypetina, Giovanni Boccaccio, Pontic kingdom.